

ВІДГУК

офіційного опонента **ПЕЛЕШЕНКА Юрія Володимировича** на монографію
ДЖИДЖОРИ Євгена Володимировича «*Гімнографія Київської Русі XI – XIII*
сторіч: Структурне ціле канону мінейного циклу», подану на здобуття
наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10. 01.01. – українська література

Монографія Є.В. Джиджори «Гімнографія Київської Русі XI – XIII сторіч: структурне ціле канону мінейного циклу» (Одеса: Астропrint, 2018) є фактично першим дослідженням в українському літературознавстві цього одного з найпоширеніших і одночасно найневивченішого жанру вітчизняної середньовічної літератури. Вже цей факт засвідчує новаторський характер майбутнього видання. Є.В. Джиджора, спираючись на дослідження, насамперед, російських і болгарських учених, створює власну чітко структуровану наукову працю, у якій детально розглядає низку канонів мінейного циклу як літературного жанру києво-руської доби.

Оскільки в Україні гімнографія як літературний жанр практично не вивчалася, дослідник змушений був зробити доволі обширні й цілком виправдані екскурси, безпосередньо й опосередковано пов'язані з темою дослідження.

Насамперед, учений визначив, що з-поміж усіх гімнографічних жанрів найпрезентативнішим є канон. У IX - XI ст. у східнослов'янській літургійній практиці всі канони поділялися на два богослужбові цикли – рухомий і нерухомий. До рухомого циклу належали покаянні та пасхальні канони, що об'єднувалися, відповідно, у Пісну та Цвітну Тріодь. До нерухомого циклу входили канони, пов'язані зі святами, що припадали на певний день церковного календаря, і які побутували в формі Службової, Святкової та Загальної Мінай.

У першому розділі автор зробив огляд праць своїх попередників у вивченні середньовічної гімнографії, перелічив видання рукописів, у яких містяться гімнографічні твори епохи Київської Русі. Це дало можливість Є.В. Джиджорі поділити слов'яномовні студії на два періоди: 1860-1970 та з 1970 рр. до наших днів.

Дисертант, зокрема, визначив, що «перші вагомі здобутки текстологів у вивченні середньовічної гімнографії» (с.23) – це видання текстів, палеографічно-текстологічний коментар до них, виділення композиційних ознак побутування та вирішення питання авторської атрибуції. Є.В. Джиджора також підкреслив, що найбільші здобутки у вивченні середньовічної православнослов'янської гімнографії належать болгарським та російським ученим.

У другій частині дослідження автор приділяє чимало уваги періодизації східнослов'янських середньовічних літератур, при цьому вважаючи, що найперспективнішим є структурно-функціональний підхід, який дозволяє класифікувати літературні явища з точки зору ступеню втілення міфopoетичного/символічного типів вербальної творчості та орантивної/наративної форми композиційного викладу. Тут також розглянуто процес становлення гімнографічних збірок у києво-руській літературі, зауважено, що крім Міней і Тріодей у ті часи побутували також Октоїх, Ірмологіон та Стихиар. окремий розділ автор присвятив аналізу структурної організації служби мінейного циклу, в якому дав визначення і вказав функції таких гімнографічних жанрів як стихіра, тропар, сіdalnyi, кондак та ікос. Є.В. Джиджора цілком справедливо зауважує, що «найвизначнішим з музично-поетичної точки зору гімнографічним жанром» (с.108) є канон. Саме цей жанр дослідник обрав для своїх студій, і саме канону, його структурі та функціям приділено найбільше уваги. Тут також розглянуто структуру служби мінейного циклу, а також окреслено поняття структурного «цілого» канону мінейного циклу. Є.В. Джиджора, зокрема, визначає художнє «ціле» як «поєднання системних елементів» літературного твору, в результаті якого виникає концептуально завершене повідомлення», а цілісність розуміє як «ступінь зв'язності системних елементів літературного твору» (с.119).

Крім основної теми – дослідження гімнографічних творів Є.В. Джиджора робить досить цікаві екскурси, які, безумовно, є необхідними для кращого розуміння пропонованої теми. Зокрема, у підрозділі 2.1. автор у хронологічній послідовності розповідає про основні періоди формування східохристиянської та, окремо, православнослов'янської гімнографії, при

цьому демонструючи ретельне опрацювання літератури із зазначеного питання. У підрозділі 3.1. дослідник зупиняється на проблемі символу, який, за його влучним висловом «постає фундаментальною категорією мислення». Вчений аргументовано доводить, що здатність породжувати асоціативні зв'язки викликана власне структурою символу, що має три основні властивості: особливе узгодження семіотичних складових, семіотична поліфонія та різні ступені співпричетності типового образу визначальному архетипу. А далі в монографії подано чотири напрями, за якими здійснюється літературно-художня символізація в середньовічному творі. Є.В. Джиджора вважає, що першим напрямом є «встановлення співпричетності типового впізнаваному імені\назві» (с.138), другим – «встановлення співпричетності типового відомій персоні» (с.144), третім – «встановлення співпричетності типового сакральному явищу» (с.145) і, нарешті, четвертим – «встановлення співпричетності Богу» (с.145). Отож, робить логічний висновок автор, у побудові образу виділяються чотири типи символів-конструктів: номінативні, персоніфіковані, предметні та синергійні. Зауважимо, що теоретичні постулати автора підтвердженні конкретними прикладами з літератури XI – XV ст. та посиланнями на праці авторитетних учених-медієвістів.

В окремому підрозділі на конкретних прикладах із середньовічних літературних пам'яток та гімнографічних творів отців Церкви, зокрема Великого покаянного канону, розглядаються ступені символічної співпричетності відтворюваного образу. На думку автора праці, «узгодження катафатичних та апофатичних символів призводить до складної, подекуди діалектичної будови образу в середньовічній літературній пам'ятці» (с.158).

Ці розлогі екскурси не лише служать додатковою інформацією для кращого розуміння феномену мінейного канону, а й органічно вписують цей жанр у структуру середньовічного письменства православнослов'янських народів, додають ще один штрих для кращого розуміння духовної культури Київської Русі.

Поняття «цілого» твору в канонах різних церковних служб є ключовим для третьої – основної частини рецензованої праці, у якій розглянуто власне

структурну організацію києворуських канонів мінейного циклу. Зокрема, автор зупиняється на мінейних канонах двонадесятих служб, канонах служб архангелам Михаїлу та Гавриїлу, старозавітним пророкам і новозавітним апостолам, Миколаю Мірлікійському та Іоанові Златоусту, св. Кирилу і Мефодію, великомученикам, преподобним, а також русським князям Володимиру, Ользі, Борису і Глібу.

Третя частина монографії складається з трьох розділів, кожний з яких об'єднує студії над канонами відповідно з найпростішою, ускладненою та надскладною будовою образу.

У першому розділі розглянуто структурне ціле канонів із найпростішою будовою образу. За словами С.В. Джиджори, до цієї групи канонів належать твори, у «яких у відтворенні образу задіяне лише одне семіотичне ядро» (с.160). Причому за найпростішої будови образу в його основі наявне одне семіотичне ядро з наявністю або відсутністю семіотичної периферії.

Зокрема, детальний аналіз Канону архангелу Михаїлу дав підставу С.В. Джиджорі для низки висновків. Так, автор стверджує, що на рівні узгодження восьми пісень твору «циле канону становить завершене дискретне розмірковування про архангелів Михаїла та Гавриїла, яке розкривається сорока трьома тематичними локалізаціями, причому вісім із них становлять ірмоси, а деякі виконують функцію тематичного рефрену, як, наприклад твердження, що архангели осяяні Божим світлом, повторено п'ять разів, а оспівування архангела Михаїла – чотири». Дослідник вважає, що ціле відтворюваного образу складається лише з одного семіотичного ядра – ідеї, що архістратиг Михаїл – найперший служитель божественного Світла, а також не має семіотичної периферії. Отож, підводячи підсумок, науковець стверджує, що Канон архангелу Михаїлу «характеризується високим ступенем образної цілісності» (с.170).

Подібним чином, кваліфіковано, розглянуто й інші канони з найпростішою будовою образу – Канони пророкам Іллі та Єремії, веригам апостола Петра, а також Канон на Різдво Богородиці та Канон на преставлення Бориса і Гліба.

Другий розділ третьої частини монографії присвячено аналізові канонів, у яких при побудові образу задіяно два семіотичні ядра. Отож, стверджує автор, у канонах Стефану Першомученику, Георгію Переможцю, Димитрію Солунському, Феодосію Печерському та Канону на представлення Миколая Мир-Лікійського «символи одиниці відтворення образу... підпорядковані двом взаємопов'язаним ідеям» (с.341), але при цьому «розкривають окремішні образні конотації» (с.341). Натомість інша картина спостерігається в Канонах на перенесення мощів Миколая Чудотворця, на перенесення мощів Бориса і Гліба та Каноні Пелагеї Антіохійській – у них відсутні додаткові семантичні нашарування.

Є.В. Джиджора, аналізуючи канони з ускладненою будовою образу, помітив цікаву деталь, що стосується тексту Канону княгині Ользі. У цьому гімнографічному творі жодного разу не згадане хрестильне ім'я київської княгині – Олена, хоча в «Повісті временних літ», «Слові про Закон і Благодать» Іларіона та Службі князю Володимиру вживаються обидва її імені. Автор дає цьому феномену аргументоване пояснення.

«Ціле канону з надскладною будовою образу» - тема останнього розділу рецензованої монографії. До цієї групи дослідник відносить Канони Іоанну Богослову, Іоанну Златоусту, Кирилу і Мефодію, а також Кирилу Філософу. Ці твори характеризуються тим, що в них у відтворенні образу задіяно три або й більше семіотичних ядер. Зокрема, у Каноні Кирилу Філософу відтворюваний образ має чотири семіотичні ядра. Отож, автор виділяє чотири смислові вектори, які пов'язуються з образами, за допомогою яких оспівується святий. У Каноні св. Кирило Філософ постає як світлосяяний служитель Божий, премудрий учитель-мандрівник, гострий на язык борець із нечистивими, благозвучний і гучний просвітитель.

На основі уважного вивчення низки канонів, що побутували в XI – XIII ст. в Київській Русі, Є.В. Джиджора робить обґрунтований висновок, що структурну організацію цілого канонів мінайного циклу становить «укладання єдиної парадигми прославлення сакрального об'єкта, інтегрування дев'яти обов'язкових тем в ірмоси та тропарі пісень, а також семантичне зв'язування

семіотичних ядер або семіотичних ядер та семіотичної периферії в оспіваному образі» (с.416).

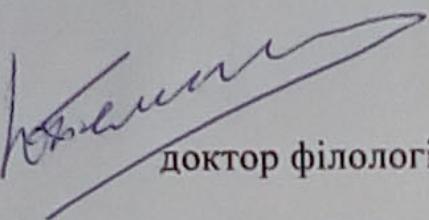
Загалом позитивно оцінюючи дослідження Є.В. Джиджори, все ж необхідно висловити деякі зауваження та міркування. У списку використаної літератури немає, на наш погляд, таких важливих праць, які так чи інакше стосуються досліджуваної теми:⁷Ігор Ісіченко, архиєп. «Аскетична література Київської Русі». (Х.,2007) та Миркови Л. «Православна літургика или наука о богослуженьу Православне источне цркве». (Београд,1965). Неоднозначним вдається вживання означення «східохристиянський» як синонім слова «православний». Адже східохристиянськими є також несторіанська, маронітська та монофіситська церкви. Хоча, з іншого боку, вживання означення «православний» до розколу християнської Церкви 1054 р. вдається не зовсім точним. Подібне питання викликає також термін «слов'янський» стосовно письменства *Slavia Orthodoxa*. Адже існують ще й літератури *Slavia Romana*, про які в рецензований праці не йдеться. На наш погляд, у даній праці, де досліджуються тексти епохи Середньовіччя є зайвими відомості про проблеми періодизації доби Бароко. Говорячи про періодизацію письменства східнослов'янських народів XI –XVII ст., Є.В. Джиджора не зауважує різниці між російською (московсько-новгородською) літературою з одного боку та українською і білоруською з другого.

Список використаних джерел, що налічує 475 позицій, свідчить про ґрутовну обізнаність автора з широким колом складних питань, порушених у монографії.

За темою монографії Є.В. Джиджори опубліковано 17 статей у наукових фахових виданнях за переліком ДАК України, 8 –в іноземних, а також 16 статей в інших наукових виданнях. Зміст автoreферату відповідає змістові дисертації.

Окремо хотілося б підкреслити значення монографії Є.В. Джиджори. Її матеріали обов'язково будуть використані в нових медієвістичних дослідженнях, під час написання нових курсів із історії української літератури, при підготовці підручників і навчальних посібників із літературознавства та суміжних гуманітарних наук.

Монографія Євгена Володимировича Джиджори «Гімнографія Київської Русі XI – XIII сторіч: Структурне ціле канону мінейного циклу» написана на високому науковому рівні, відповідає вимогам ДАК України і «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою № 567 Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., та змінам внесеним згідно з постановою № 656 Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р. Її ж автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

 Ю.В. Пелешенко,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

